

Mari-Žanin Čalić

**JUGOISTOČNA EVROPA
GLOBALNA HISTORIJA**

Izdavač

Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest,
Sarajevo

Za izdavača

Husnija Kamberović

Glavni i odgovorni urednik

Husnija Kamberović

Prijevod sa njemačkog

Ranka Gašić

Adaptacija u bosanski jezik

Husnija Kamberović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94(4-12)

CALIC, Marie-Janine

Jugoistočna Evropa : globalna historija / Mari-Žanin Čalić ; [prijevod sa njemačkog Ranka Gašić]. - Sarajevo : Udruženje za modernu historiju / Udruga za modernu povijest, UMHIS, 2020. - 619 str. : ilustr., geogr. karte ; 25 cm

Prijevod djela: Südosteuropa. - Rječnik: str. 609-612. - Bibliografija: str. 509-605. - Registri.

ISBN 978-9926-477-03-5

COBISS.BH-ID 39415558

„© Autorska prava za prijevod: Zaklada S. Fischer po nalogu književne mreže TRADUKI“

Mari-Žanin Čalić

JUGOISTOČNA EVROPA GLOBALNA HISTORIJA

Sarajevo, 2020.

Naslov originala: Südosteuropa. Weltgeschichte einer Region

Objavljivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Evropu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska fondacija za kulturu *Pro Helvetia*, KulturKontakt Austrija (po nalogu Ureda saveznog kancelara Republike Austrije), Goethe Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije (JAK), Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Fondacija za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informisanja Republike Srbije, Ministarstvo kulture i nacionalnog identiteta Rumunije, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Sjeverne Makedonije, Ministarstvo kulture Republike Bugarske, Sajam knjiga u Leipzigu i Fondacija S. Fischer.

SADRŽAJ	
UVOD	9
PRVI DIO.....	17
SVJETOVI ŽIVOTA I CIVILIZACIJE PRIJE 1500. GODINE	19
1. Jugoistočna Evropa i njeni stanovnici.....	19
2. Civilizacije i religije između Rima i Vizantije.....	28
3. Vlast, znanje i razumijevanje svijeta	39
4. Globalne privrede Srednjeg vijeka.....	49
5. <i>Kroja</i> 1450. godine	59
DRUGI DIO.....	71
GLOBALNE IMPERIJE I GLOBALNE PRIVREDE	
OD 1450. DO 1800. GODINE	73
I Uspon i prevlast Osmanskog carstva.....	74
1. Vlast i uprava u Rumeliji	74
2. Islamizacija, konfesionalizacija i izgradnja	
protonacionalnih identiteta	86
3. Globalna moć Osmanskog carstva u	
epohi geografskih otkrića.....	97
4. Arhaična globalizacija	107
5. <i>Istanbul</i> 1683. godine.....	117
II Izazovi „starog poretka“ („Ancien Régime“).....	127
6. Habsburško carstvo i Rusija posežu za	
jugoistočnom Evropom	128
7. Prosvjetiteljstvo? Prosvjetiteljstvo!	137
8. Spoznaja svijeta: nauka i putovanja.....	148
9. Trgovina i promjene u vrijeme protoglobalizacije.....	157
10. <i>Dubrovnik</i> 1776. godine.....	166
TREĆI DIO.....	179
STOLJEĆE GLOBALNIH REVOLUCIJA	
OD 1776. DO 1878. GODINE	181
I Raspad „starog poretka“ od 1770. do 1830. godine	181
1. Američka i Francuska revolucija	182
2. Od revolucije do samostalnih država.....	191
3. <i>Solun</i> 1821. godine.....	200

4.	Evopski odgovori na Istočno pitanje.....	210
5.	Pirati, kuga, i drugi globalni izazovi.....	221
II	Na putu ka nacionalnoj državi, od 1830. do 1878. godine.....	230
6.	Nacionalizam i nacionalni pokret u Predmartovskom razdoblju	230
7.	Seljaci, građani i socijalne promjene	240
8.	Nacionalizacija i globalizacija religija.....	251
9.	Republikanski nacionalizam i međunarodna zajednica	261
10.	<i>Plovdiv, Srednja Gora i Rodopi</i> 1876. godine	272

ČETVRTI DIO

GLOBALNE KRIZE I SVJETSKI RATOVI

	DO 1870. DO 1945. GODINE	285
I	Imperijalizam, od 1870. do 1912/13. godine.....	285
1.	Istočne krize	286
2.	Nacionalizam i internacionalizam u dobu ideologija.....	297
3.	Komunikacije, tehnika i transnacionalna mobilizacija	308
4.	Efekti globalizacije	320
5.	Kolonijalizacija percepcije.....	330
6.	<i>Beograd</i> 1913. godine.....	342
II	Postimperijalni novi poredak, od 1912/13. do 1945. godine	353
7.	Od Balkanskih ratova 1912/13. do ugovora u Lozani 1923. godine.....	353
8.	Od demokratije ka diktaturi	364
9.	Svijet kao pozornica: internacionalizam i multilateralizam.....	373
10.	Deglobalizacija i velika depresija	383
11.	Dimenzije kulturne globalizacije	391
12.	<i>Bukurešt</i> 1939. godine.....	399
13.	Jugoistočna Evropa u Drugom svjetskom ratu	410

PETI DIO

GLOBALIZACIJA I FRAGMENTACIJA, OD

	1945. DO DANAS	425
1.	Izgradnja komunizma.....	425
2.	Jugoistočna Evropa tokom Hladnog rata	436
3.	Kulturna razmjena i globalno civilno društvo	446
4.	Globalna potrošnja, globalne krize	456
5.	<i>Sarajevo</i> 1984. godine	467

6. Godina 1989. i posljedice	477
7. Jugoistočna Evropa u današnjem globalnom svijetu	487
ZAKLJUČAK	497
Jugoistočna Evropa i svijet	497
Literatura	509
Spisak ilustracija	607
Rječnik	609
Hronologija	613
Indeksi	621

Karta 1: Jugoistočna Evropa danas

UVOD

Sva moćna carstva liče jedno na drugo – svaka siromašna zemlja, siromašna je na svoj način. Stoljećima su imperije Rimljana i Vizantinca, kasnije Venecijanaca, Habsburgovaca i Osmanlija vladale jugoistočnom Evropom i tako je formirale. Njeni stanovnici otuda dijele zajedničko iskustvo prošlosti, i do danas su njihove sudbine međusobno tijesno povezane. S druge strane, Albanci, Južni Sloveni, Rumuni i Grci sasvim su se drugačije odnosili prema stranoj vladavini. Zato nije nastao jedinstveni socijalno-kulturni prostor, niti zajedniči identitet. Umjesto toga, ovdje je stvorena jedna posebna socijalno-kulturna raznolikost.

Ova knjiga predstavlja pokušaj da se iznova promisli nastanak i preobražaj jugoistočne Evrope iz perspektive transkulturnih veza i globalne historije. Postavlja se pitanje kako je jugoistočna Evropa bila povezana sa daljim kontinentima i kulturama, kako su tamo prekogranični procesi i interakcije bili shvaćeni i oblikovani, i kako su je oni u društvenom smislu konstruirali. Pritom se pokazuje da je razmjena među ljudima, idejama i stvarima u prošlosti igrala mnogo veću ulogu nego što se to može zaključiti na osnovu postojećih historijskih narativa i koncepcija historije. Uz to, ova knjiga će doprinijeti boljem razumijevanju mnogih aspekata globalizacije iz perspektive historijskih prostora.

Razvoj nacija i nacionalnih država do sada je bio u centru pažnje velikog dijela historiografije. To predstavlja danas za većinu ljudi osnovni prostor njihovog iskustva i djelovanja. Prije devetnaestog, a djelimično još i u dvadesetom stoljeću, to je bilo sasvim drugačije, jer je većina jugoistočnih Evropljana još živjela u multietničkim, multireligijskim i multikulturnim carstvima, dakle u konglomeratima međusobno slabo povezanih zemalja čije je stanovništvo pripadalo sasvim različitim vjeroispovijestima i imalo različit način života, a društvene grupe, sredine i mreže još uvijek nisu srasle u nacije. Ipak, historija Rumunije, Makedonije i Kosova rado se projektuje u najraniju prošlost da bi se tako opisao jedan linearni proces koji, navodno, logično vodi do osnivanja nacionalnih država. Na taj način lako se gube iz vida evropski ili svjetski procesi koji su zahvatali ovo područje i iskustva koja su izlazila izvan njegovih granica.

Drugi dio istraživanja posmatra jugoistočnu Evropu kao veoma zatvoreni historijski region, koji se odlikuje posebnim unutrašnjim strukturnim karakteristikama – geografijom, demografijom, privredom, kulturom, pa čak i mentalitetom. Pošto se Zapad po pravilu posmatra kao model i mjerilo jedinstvenog svjetskog procesa modernizacije, po kojem sve ostale zemlje i regioni treba da se ravnaju, ovdje se uglavnom govori o nedostacima, npr. o navodnom izostanku renesanse i prosvjetiteljstva, ili inherentnoj socijalno-ekonomskoj zaostalosti. Takav stav naginje ka eurocentrizmu, pošto se prekogranični procesi često predstavljaju kao transfer i širenje zapadnih ideja i otkrića, a mnoge pojave koje se ne uklapaju u idealnotipsku šemu zapadne Moderne, bivaju potpuno zanemarene. Pored toga, teško je identificirati veze

i preplitanje među zemljama, regionima i kontinentima, ukoliko se polazi od fiksnih prostornih kategorija. Takva historijsko-regionalna razgraničenja problematična su već i zbog čestih pomjeranja granica, kao i masovnih seoba stanovništva između velikih carstava.

Međutim, onaj ko pristupa historiji jugoistočne Evrope istražujući imperije, nailazi na literaturu koja ovaj region posmatra iz pespektive velikih centara carevina, na bazi izvora iz Venecije, Istanbula ili Beča. U metropolama ljudi su imali svakako uljepšanu sliku realnosti na periferiji. Tamo se prije svega može saznati kako su imperije vidjele sebe, naime, kao dobre i pravedne vladare, a ne kako su veze između metropola i provincija zaista funkcionirale, kako je poredak u tim regionima bio doživljavan, ili kako su nastajale određene centrifugalne dinamike. Tako je izgrađen mit o tome da je u multietničkim carstvima vladala veća tolerancija nego u nacionalnoj državi. Nasilni raspad Jugoslavije ponovo je pobudio nostalgiju za imperijom, i jako ograničio perspektivu na istraživanje nacionalizma i nasilja u jugoistočnoj Evropi.

Za razliku od navedenih pristupa, u ovoj knjizi nacije, veliki regioni i imperije nisu glavni predmet analize, već je to translokalna, transregionalna i transnacionalna razmjena. To je zato što su kulturološka prekretnica i „spatial turn“ (prostorni obrat) historijske nauke dovele u pitanje tradicionalnu predstavu prostora kao rezervoara kulture, društvenih formacija i identiteta, i demontirale kulturni konstrukt navodno objektivnih karakteristika prostora. Pod uticajem pionirskih radova Edvarda Saida (Edward Said) i Marije Todorove u međuvremenu su preduzeta brojna istraživanja o tome kako su zapadni putnici, pisci i naučnici razumijevali „Balkan“ od 18. stoljeća i kako su ga mentalno oblikovali. Tako je postalo jasno da romantični ideali i „učene predrasude“ o navodno urođenim, suštinskim odlikama tog prostora do danas karakteriziraju percepcije i diskurs o jugoistočnoj Evropi.¹

Pored toga, moderna globalna historija kao i istraživanje translokalnosti i transnacionalnosti dali su značajne podsticaje za prevazilaženje nacionalnodržavne paradigme, a time i za pokretanje jedne prave historiografske revolucije. Internalistička objašnjenja zamijenjena su istraživanjem razmjene, a umjesto lineranih procesa sada se istražuju upravo sinhroni razvoj i globalne konstelacije. Ali, granice historijskih regiona takođe se relativiziraju tako što se danas prikazuju kao zone kontakata ili prelazaka.² Takvi pristupi su u međuvremenu postali toliko uticajni, da se može govoriti o „novom konsenzusu“ u historijskoj nauci, koji je identificirao interakcije između društava kao pokretačke snage promjena.³ Može se zaključiti, kako kaže Kristofer Bejli (Christopher Bayly) „da sve lokalne, nacionalne i regionalne historije moraju biti u značajnoj mjeri i globalne“.⁴

¹ Todorova, *Imagining*; Said, *Orientalism*.

² Za istoriju Balkana vidi: Mazower, *Balkans*; Wachtel, *Balkans in World History*.

³ Geyer, Bright, „World History.”

⁴ Bayly, *Birth*, 2.

Ispričati historiju jugoistočne Evrope iz neuobičajene perspektive preplitanja svjetskih uticaja ima svoje prednosti. Mnogi procesi ne mogu se razumjeti ako se posmatraju samo u historijsko-regionalnom ili nacionalnom okviru, posebno u vremenu sve veće globalne povezanosti. Pored toga, razmatranjem prekograničnih interakcija, preplitanja i historijskog iskustva nastaje nova, mnogostrana slika jugoistočne Evrope, kao suprotnost popularnim predstavama i stereotipima o zaostalom i uvijek nasilnom „evropskom Drugom“. Tako neke, navodno izuzetne, pojave u globalnom kontekstu postaju prepoznatljive kao regionalni vid širih procesa. U ovoj knjizi takođe želimo opisati i objasniti mračne strane historije, ali slika postaje potpunija kada obuhvata i više od toga – intelektualna, naučna i kulturna postignuća, političke ideje i planove kao i, ne na posljednjem mjestu, djelatnu sposobnost historijskih aktera. Zato pomenuti pristupi vode ka sasvim novim pitanjima i temama. Kako se prekogranični procesi i globalizacija u užem smislu manifestiraju u zemljama jugoistočne Evrope? Ko je i šta je podsticalo preplitanje i razmjenu? Kako se ovaj region uklopio u strukture svjetske privrede, i kako je integracija svijeta djelovala i u političkom i kulturnom smislu? Konačno, koliko su bile jake snage inercije, koliki je bio broj onih koji su se opirali uključivanju u sveobuhvatni kontekst?

Definiranje „jugoistočne Evrope“ je poduhvat bez granica. Konačno, već je i samu „Evropu“ teško odrediti u prostornom smislu, jer se njoj pripisuju sasvim različiti sadržaji i smisao. Tako, postoje i razni kontroverzni pogledi u vezi sa pitanjem koje zemlje i regione tačno treba računati u jugoistočnu Evropu. Definicija ima mnogo, ali ni geografsko, ni političko, kulturno ili historijsko definiranje granica nije potpuno ubjedljivo. Neki historičari se zalažu za to da se samo onaj dio ovog prostora obilježen vizantijsko-osmanskim nasljeđem smatra jugoistočnom Evropom, a da se nekadašnje habsburške oblasti iz njega izuzmu, jer one pripadaju u strukturnom pogledu srednjoj Evropi. Iako ovaj argument ima smisla, treba uzeti u obzir da su velika carstva tokom stoljeća stalno mijenjala granice i da su mnogi regioni pripadali u raznim periodima i jednom i drugom. Zato se svako ko piše historiju jugoistočne Evrope mora konačno opredijeliti koje zemlje će uzeti u obzir, a koje ne. U ovoj knjizi, to su oni historijski regioni koji su u 20. stoljeću pripadali Jugoslaviji, Bugarskoj, Rumuniji, Albaniji i Grčkoj. Oni baštine jedno izrazito, iako ne isključivo, vizantijsko i osmansko nasljeđe. Mađarska, koja se ponekad takođe računa u jugoistočnu Evropu, u strukturnom i historijskom pogledu spada zapravo u grupu srednje(istočno)evropskih država, zajedno sa Češkom, Poljskom i Slovačkom. U užem smislu, ovdje spadaju i Slovenija, Hrvatska i Erdelj, zbog svojih pretežno rimokatoličkih i habsburških obilježja. Ipak, one su na osnovu strukture stanovništva, a takođe i svoje moderne političke historije, tijesno povezane sa bivšim pravoslavno-osmanskim dijelovima jugoistočne Evrope. Priča bi bila mnogo kraća, ako bi one bile potpuno isključene. U svakom slučaju, naporno pitanje definiranja prostornih granica relativizira se iz perspektive

transnacionalnih procesa i svjetskog konteksta, i to bi bila još jedna prednost pristupa po kojem se jugoistočna Evropa posmatra kao dio veće, po mogućnosti globalne cjeline. Pošto se u ovoj knjizi ona ne posmatra kao jasno definirana kulturna i društvena cjelina, već kao čvorište transregionalnih mreža, koje su sa svoje strane proizvod historijski promjenljivih društvenih praksi i imaginarnih svjetova, granice istraživanog prostora koje djelimično uključuju i velika carstva i susjedne zemlje ostaju, prema tome, nejasne. One se mijenjaju u zavisnosti od odabrane historijske tačke gledišta i određenog pitanja koje se postavlja.

Druga zamka leži u konkretnim pojmovima. Da li treba govoriti o „jugoistočnoj Evropi“, ili se smije upotrebiti i termin „Balkan“? U samom regionu postoji odlučan otpor prema balkanskoj etiketi, koja je opterećena mnogim negativnim stereotipima. Kako se Osmansko carstvo u 19. stoljeću nasilno razdvajalo od svojih perifernih dijelova u jugoistočnoj Evropi, nastajao je i pojam „balkanizacija“, u značenju tendencije ka stvaranju malih država i iracionalnog nasilja, i takav je ostao do danas. Već oko 1900. godine naučnici iz ovog regiona zalagali su se za upotrebu pojma „jugoistočna Evropa“, koji još uvijek nije bio opterećen stereotipima, a ukazivao je na kulturno zajedništvo i političku saradnju. Kako su kasnije nacionalsocijalisti govorili o „jugoistočnom prostoru“, kojeg su htjeli preurediti u rasističkom duhu i privredno ga eksploatirati, i na ovaj pojam je bačena sjenka. On je, svakako uglavnom nenamjerno, takođe opterećen omalovažavajućim konotacijama. Dakle, ne postoji vrijednosno neutralan naziv za ovaj region. Kao i drugdje, i u ovoj knjizi se pojmovi „jugoistočna Evropa“ i „Balkan“ upotrebljavaju kao sinonimi, pri čemu se naziv „Balkan“ namjerno koristi upravo za onaj njegov dio sa osmanskim nasljeđem.⁵

Kako se piše historija jugoistočne Evrope iz perspektive svjetskog konteksta? U ovoj knjizi u prvom planu su četiri vodeća pitanja i istraživačka cilja.

Kao prvo, potrebno je događaje, procese i historijska iskustva postaviti u globalni kontekst. Tako se, na primjer, dolazi do saznanja da su borci protiv Turaka u 15. stoljeću zavisili od trgovačkog kapitalizma u Sredozemlju u fazi njegovog nastanka, da su intelektualci i ustanici u 19. stoljeću bili pod jakim uticajem globalne epohe revolucija, ili da se Islam u svom političkom vidu proširio i na Balkan u 20. stoljeću.

Drugi cilj je konkretna prostorno-vremenska rekonstrukcija globalnih preplitanja i interakcija. Pored klasičnih tema – trgovine, migracija i historije imperija – riječ je i o do sada slabo istraženim procesima, između ostalog i širenja znanja, kao i globalnih izazova kao što su trgovina ljudima, epidemije i humanitarne katastrofe. Kao akteri jedne globalnohistorijski inspirirane historije relacija, pojavljuju se posebno mobilne grupe kao što su putnici, hodočasnici i trgovci, kao i transimperijalni i transkulturni subjekti i posrednici, npr. intelektualci, emigranti i prevodioci. U centar pažnje dopijevaju i trgovački centri, lučki gradovi ili čak i manastiri, kao čvorišta prekograničnih procesa razmjene i mreža.

⁵ Drace-Francis, „Südosteuropakonzept“; Drace-Francis, „Prehistory.“

Treća dimenzija ovog istraživanja je pitanje kakvo je mjesto jugoistočna Evropa zauzela tokom nastanka globalnog svijeta – u političkom, ekonomskom i kulturnom pogledu. Pri tome se, između ostalog, ispituje i preispituje preobražaj svjetske privrede, od kada su i zašto zemlje jugoistočne Evrope postale žrtva „great divergence“ (Kenneth Pomeranz), dakle, zašto one od jednog određenog trenutka nisu više mogle tako uvećavati svoja bogatstva kao što je to mogao Zapad. Kakav su potencijal za promjenu imala balkanska društva, i kakav značaj su imali njihovi kulturni resursi za sudjelovanje u modernom globaliziranom svijetu? Konačno, zašto socijalnoekonomske različitosti nisu mogle biti prevaziđene do danas?

Kao četvrto, u interesovanja ove knjige spadaju i različiti pogledi na svijet i njihove promjene. Kada su nastale predstave o globalnim kontekstima i ko ih je stvorio? Kako se svijet kao cjelina doživljavao, tumačio, objašnjavao i konstruirao putem diskursa u različitim historijskim periodima, kulturnim miljeima i prostorima? Na kraju, kako je to djelovalo na autopercepciju i na političke aktivnosti?

Iako ova knjiga predstavlja pokušaj da se obuhvati globalnohistorijska perspektiva, i zamišljena je kao jedan sveobuhvatni pregled, ona tretira i mnoge aspekte koji se ne mogu obavezno podvesti pod svjetski kontekst. Ona, ipak, nije zamišljena kao priručnik ili referentno djelo, a upravo bi sveobuhvatno razmatranje kompletnih dijelova ovog regiona bilo nemoguće već i zbog nedostatka prostora. Izlaganje je zato stalno praćeno primjerima, da bi se napravio red u nepreglednom mnoštvu materije, i obradili glavni pravci razvoja. Ono prije svega treba predstaviti materiju i argumente za razmatranje historije jugoistočne Evrope sa inovativnih aspekata, koji pružaju nove uvide i podstiču na nova buduća istraživanja u opisanom pravcu.

Da bi se pored makro procesa dao prostor i mikrohistoriji, hronološki-sistematsko izlaganje prekida se pojedinim poglavljima koja pojedinačno obrađuju neko konkretno mjesto u određenoj ključnoj godini. To su strukturnohistorijske upadice, koje treba da „uhvate“ multiperspektivnost historije. Može se pod lupom rekonstruirati kako su savremenici doživljavali događaje i sveobuhvatne procese, i koje su specifične okolnosti nastale pod uticajem njihovog mišljenja i djelovanja, kao 1683. u Istanbulu, 1876. u Plovdivu, ili 1984. u Sarajevu. Kako su se na licu mjesta odražavale historijske promjene? Šta je čovjek tamo u to vrijeme mogao znati o svijetu? Sa kim su i kako određene grupe i pojedinci bili u kontaktu? Kako se krećemo prostorno po regionu i vremenski kroz stoljeća, ocrtava se ne samo društvena i kulturna različitost, već i historijski preobražaj.

Globalna historija postaje živopisnija kada se posmatra kao historija života.⁶ Da bismo se približili načinu mišljenja, držanju i ponašanju savremenika, tekst je ispresijecan biografijama muškaraca i žena tipičnih za način života i duh svoje epohe. Između ostalih, susrešćemo se sa jednim albanskim astronomom, hrvatskim biskupom, grčkim revolucionarom, bugarskim trgovcem, rumunskim

⁶ Hausberger, *Globale Lebensläufe*.

ministrom spoljnih poslova i srpskom preduzetnicom – a time i sa veoma različitim načinima života i duhovnim horizontima. Na osnovnu ovih biografija, jedna stvar postaje naročito jasna: ljudi su svuda i uvijek razmišljali u alternativama, i bez njihove radoznalosti, hrabrosti i želje za avanturom, moguće je da bi se historija potpuno drugačije odvijala. Time takođe treba pokazati kako je historijski razvoj bio jako obilježen svjesnim djelovanjem i slučajem. Navodno odlučujuća moć kulture i strukture ovdje se konačno pokazuje kao mit.

Knjiga obuhvata veoma veliki vremenski raspon, polazeći od kasne antike do najskorije sadašnjosti. Procesi umrežavanja i globalizacije generiraju sopstvene zakone kretanja i moguće periodizacije. Jedinstveni svjetski kontekst nije mogao postojati prije evropskih otkrića oko godine 1500, kada se razvijaju prve naznake jedne „arhaične globalizacije“ i kasnije „proto-globalizacije“.⁷ Ali, već u antici i srednjem vijeku postojali su prostori intenzivne komunikacije sa spoljnim svijetom i mobilne grupe koje su ostvarivale kulturne kontakte i interakcije na velikim razdaljinama. Već tada su se razvile prostorno sveobuhvatne svjetske privrede i jedna „hijerarhija međusobno prožetih svjetova“.⁸ O globalizaciji u užem smislu, o integriranoj svjetskoj privredi, može biti riječi tek od druge polovine 19. stoljeća, i upravo od tog doba ustaljuje se transnacionalizam, tj. ideja međunarodnog angažiranja za univerzalne ciljeve.⁹ Ipak, treba se držati dalje od linearne naracije o stalno rastućem umrežavanju i globalnom povezivanju. Naprotiv, treba pokazati da se faze intenzivne razmejne smjenjuju sa fazama rasplitanja i razdvajanja. Zatim, dok se svijet integrirao, nastupale su nove diobe, a politička, privredna i kulturna globalizacija rijetko se odvijala istovremeno. Zato su takođe razni regioni i socijalne grupe mogle ostati čak potpuno izvan domašaja ovih prostorno sveobuhvatnih procesa ili su ih, barem svjesno, mogle ne primijetiti.

Nemamo namjeru u ovoj knjizi preispitivati ili primjenjivati brojne teorije i koncepte globalizacije i globaliteta. Na primjer, argentinski ekonomista Raul Prebiš (Raul Prebisch) identificirao je liberalizam kao uzrok privrednih odnosa zavisnosti i eksploatacije između velikih sila i njihovih bivših kolonija. Pored brojnih drugih teoretičara zavisnosti, posebno je Imanuel Valerštajn (Immanuel Wallerstein), tezom o „svjetskom sistemu“, pokušao objasniti nejednaki socijalnoekonomski razvoj u zemljama centra, poluperiferije i periferije, na osnovu asimetričnih odnosa razmjene. Šmuel N. Ajzenštat (Shmuel N. Eisenstadt) odgovorio je na evrocentričnu teoriju modernizacije paradigmom „višestruke moderne“, kada je naglasio socijalnokulturnu zavisnost od ustaljenih navika u razvoju društva, i od tada ustanovio različite obrasce „moderniteta“ u Evropi i Aziji. U najnovije doba sociolozi konačno otkrivaju „svjetsko društvo“ kao posebnu formu organizacije. Naučnici su govorili, između ostalog, i o „refleksivnoj“ (Ulrich Beck/Ulrich Beck), „isprepletеноj“ (Šalini Randeria/Shalini Randeria) i „globalnoj“ (Arjun Appadurai/

⁷ Bayly, „Globalization.“

⁸ Reinhard, *Introduction*, 9; Abu-Lughod, *Before European Hegemony*

⁹ Iriye, *Cultural Internationalism*.

Arjun Appadurai) Moderni, u kojoj su globalno i lokalno u radikalno drugačijoj interakciji. Podsticaji za izučavanje globalne historije došli su i od istraživanja imperija, koje je obrađivalo dimenziju političke moći unutar globalnih veza, kao i od široke oblasti izučavanja postkolonijalnog svijeta, usmjerene na kulturne veze između bivših metropola i kolonija. Sociološka analiza mreža takođe je pružila jedan instrumentarijum za opisivanje „flows“ (tokova) robe, informacija i ljudi koji teku u različitim pravcima. Ovakve postavke daju značajne podsticaje i saznanja za historijsku analizu, ali sigurno ne mogu pružiti opšte okvire za objašnjenje svih različitih, a dijelom i kontradiktornih, pojava i procesa koji su nastajali stoljećima. Ali, iako ova knjiga nema cilj da ispituje bilo kakvu opštu teoriju, na njenom kraju će biti moguće izvući neke temeljne i dodatne zaključke.

Knjiga koja ide tako duboko u prošlost i tematski je tako široka, ne može govoriti o svim temama od interesa, niti može u potpunosti ukazati na sve relevantne istraživačke kontroverze i na sekundarnu literaturu. Redukcijom na osnovne linije izlaganja, neki zanimljivi aspekti moraju biti izostavljeni, a u naučnom aparatu je takođe navedeno samo ono najosnovnije. Kako su tokom stoljeća u upotrebi bili mnogi različiti nazivi i načini pisanja tih naziva gradova, regiona i ličnosti, nije moguće izbjeći neke nedosljednosti. Radi razumljivosti, upotrijebljeni su nazivi koji se najčešće koriste u njemačkom jeziku, iako se danas ta mjesta službeno drugačije nazivaju (npr. Temišvar umjesto Timisoara, ili Kosovo umjesto Kosova).

Zahvaljujem na korisnim uputstvima Marijani Hauslajtner (Mariana Hausleitner), Joanisu Celeposu (Ioannis Zelepos), Meri Nojburger (Mary C. Neuburger), Nataši Mišković i Jozi Džambu. Posebno se zahvaljujem Hildrun Glas (Hildrun Glass), Gerhardu Zevanu (Gerhard Seewann) i Ani Vlahopulu (Anna Vlachopoulou), koji su pročitali dijelove rukopisa, a naročito Kristijanu Dojbneru (Christian Deubner) i Danijelu Buseniusu (Daniel Bussenius), koji su ga potpuno proradili. Veoma mnogo dugujem i Joahimu fon Putkameru (Joachim von Puttkamer) i Vlodžimiržu Borođeju (Włodzimierz Borodziej), koji su mi omogućili jednogodišnji boravak u „Imre Kertes“ institutu u Jeni, a time i pravovremenu pripremu rukopisa. Na kraju, ali ne i na posljednjem mjestu, zahvaljujem se izdavačkoj kući CH Beck Verlag za njihovu uvijek ljubaznu, aktivnu i kompetentnu podršku, kao i Udruženju za modernu historiju iz Sarajeva koje objavljuje bosansko izdanje.